

Michalik, Bożenna

"Szlakami przeszłości i czasów współczesnych", pod red. K. Puchowskiego, J. Żerki, Gdańsk 1996 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 39, 165-167

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wczesną emeryturę – Michała Szulkina. Należy się też upomnieć o Józefa Kwiatka – docenta Uniwersytetu Poznańskiego, później Warszawskiego i prezesa ZG ZNP. Najbardziej rzucającym się w oczy niedopatrzeniem jest pominięcie wybitnego historyka wychowania, jakim był profesor WSP w Krakowie Ignacy Żarebski. Zabrakło też miejsca dla jednego z najbardziej płodnych historyków wychowania, jakim był Tadeusz Mizia – wieloletni wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego. Lista zauważonych przeoczeń jest znacznie dłuższa. Wymienione usterki bynajmniej nie podważają warto-

ści recenzowanej publikacji. Są one raczej odpowiedzialną na oczekiwania Redaktorek Słownika na uwagi i sprostowania, jakie napłyną od czytelników. Doceniając ogromny wkład pracy autorskiej i redakcyjnej w przygotowanie tej potrzebnej publikacji, chciałbym apelować o umożliwienie specjalistom wypowiedzenia się tak na temat zestawu haseł do kolejnego wydania, jak i ich treści. Jest to powszechnie praktykowane w wydawnictwach typu encyklopedycznego i słownikowego.

Józef Miąso

Szlakami przeszłości i czasów współczesnych. Pod red. K. Puchowskiego i J. Żerki, Gdańsk 1996.

Szlakami przeszłości i czasów współczesnych stanowi tytuł Księgi Pamiątkowej ofiarowanej Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jego Jubileuszu 60 rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej. Redaktorami Księgi są K. Puchowski i J. Żerko. Księga Pamiątkowa *Szlakami przeszłości...* składa się ze wstępu oraz z trzech części o łącznej objętości 387 stron. W zależności od tematyki zawarte w nich rozprawy zostały zebrane przez redaktorów Księgi Pamiątkowej w części I zatytułowanej „Spod znaku Klio” (11 rozpraw), części II „Z dziejów nauki i oświaty” (18 rozpraw) i części III „Ku współczesności” (7 rozpraw). W części II i III zagadnienia poruszone przez poszczególnych autorów można zaliczyć do problemów poświęconych dziejom nauki i szkolnictwa, programom nauczania, postaci nauczyciela oraz młodzieży. Część pierwsza stanowi kalejdoskop tematyki historycznej. A w niej o odmienności regionu Prus Królewskich w XV–XVI w. pisze J. Małek; o rozkwiecie miast w basenie Morza Bałtyckiego w XVI–XVIII w. i konsekwencjach tego rozwoju dla tworzenia instytucji kształtujących kulturę literacką – E. Kotarski; o drukach ulotnych XVII-wiecznej protestanckiej Europy, a zwłaszcza o jednym, opisującym „cud akustyczny” – M. Bogucka; o kulcie św. Mikołaja na terenie Pomorza – K. Zielińska-Melkowska. Nie zabrakło odniesień do twórczości A. Mickiewicza (oprac. W. Odyńce) i Franciszka Wężyka (oprac. A. F. Grabski). Działalność Polskiego Towarzystwa Historycznego w okresie międzywojennym omówił J. Maternicki, a „potknięcia edytorskie” z właściwą sobie swadą i znanstwem przedmiotu J. Tazbir. Do specyficznie polskiej koncepcji historii nauki polskiej Bogdana Suchodolskiego nawiązała I. Stasiewicz-Jasiukowa. A o wzajemnych relacjach historii oświaty i historii literatury pisze

T. Bienkowski. Cz. I *Szkiców przeszłości...* kończy wypowiedź J. Serczyka poświęcona ahistoryzmowi Immanuela Kanta.

W *Szkicach przeszłości...* znaczące miejsce zajmują dzieje różnych typów szkół oraz potrzeby ich reformy. Dzieje kolegium jezuickiego w Toruniu (1660–1772), jednej z ważniejszych placówek tego szkolnictwa, stanowią potwierdzenie losów wielu szkół w tym okresie (oprac. S. Salmonowicz). Na tle istniejących wówczas placówek protestanckich i pijarskich również i to kolegium przeżywało okres swego rozkwitu (1630–1654) i zastój. Zachowane katalogi personelu kolegium z XVIII w. informują nas o liczebności jego nauczycieli w poszczególnych latach, ich dorobku naukowym, o uczniach i ich pochodzeniu, wieku, stopniu zamożności i przygotowania do nauki.

Natomiast wiek XIX w dziejach naszego szkolnictwa stwarza zupełnie nowe problemy. Przykładem może być Królestwo Polskie, w którym po powstaniu listopadowym doszło do przebudowy struktury szkolnictwa przez władze carskie (oprac. K. Poznański). Wprowadzona w 1833 r. reforma szkolna przybliżyła dotychczasowy system oświatowy do systemu rosyjskiego. W trójstopniowym szkolnictwie (początkowe, pośrednie i wyższe) zmieniono nazewnictwo poszczególnych jego szczebli. Nie doszło do wznowienia pracy Uniwersytetu Warszawskiego powodując wyjazd młodzieży do uczelni w Rosji. Powstały jedynie Akademia Duchowna (1837) i Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa (1839). Załączona do tekstu tabela przedstawia stan liczbowy szkolnictwa w roku szkolnym 1833/1834 i 1834/1835. Tworzenie nowego systemu edukacyjnego zakończono w 1834 r. ustanowieniem Okręgu Naukowego Warszawskiego. Większość placówek naukowych podporządkowa-

no Ministerstwu Oświecenia Publicznego w Petersburgu. Wszystkie poczynienia oświatowe władz carskich zmierzały do rusyfikacji całego społeczeństwa.

Również pod nadzorem carskich władz oświatowych odbywała się reforma szkolnictwa żeńskiego (oprac. R. Kucha). Jego rozwój przypada na 1860 r. Tak zwane rządowe wyższe szkoły żeńskie powstały w kilku większych miastach. Jedną z nich była Szkoła Wyższa Żeńska Rządowa w Lublinie. Jej narodziny i działalność trwały zaledwie dwa lata. Załączone w tekście tabele obrazują tygodniową siatkę godzin, rozpiętość wieku uczennic oraz spis grona pedagogicznego.

Walka o utrzymanie języka polskiego w szkolnictwie pod zaborami naślasiła się na początku XX wieku, zwłaszcza pod wpływem fali strajków szkolnych. Jej potwierdzeniem stało się między innymi wystąpienie polskich posłów w sejmie pruskim i parlamencie niemieckim (oprac. L. Burzyńska). Bezpośrednią przyczyną tych wystąpień była nowa ustawa szkolna z 1905 r. Miała ona na celu dalszą germanizację i protestantyzację polskich prowincji. Towarzysząc jej rozporządzenia likwidowały język polski nawet na najniższym szczeblu nauczania, wywołując protesty uczniów i rodziców. Represje władz zastosowane wobec protestujących stały się podstawą do wystąpień w sejmie i parlamencie w ich obronie. Wystąpienia naszych posłów uznano za jeszcze jeden przejaw walki narodowo-wyzwoleńczej, odrzucając postulat nauki religii w języku polskim. Władze wyraziły jedynie zgodę na powrót do szkół 55 gimnazjalistów.

Sprawy reorganizacji szkolnictwa różnych szczebli pozostawały w kręgu zainteresowań zarówno czynników politycznych, jak i samych wykładowców. Zdarzały się także wystąpienia przeciwko planowanym reformom, o czym świadczy książka Izaaka Haffnera *De l'education litteraire* (oprac. K. Bartnicka). Na przełomie XVIII i XIX w. w czasie dyskusji nad potrzebą istnienia uniwersytetów, Haffner reprezentował stanowisko charakterystyczne dla uczelni niemieckich. Po upadku tej instytucji we Francji i stworzeniu wyższych szkół specjalistycznych protestanckie środowisko profesorów Uniwersytetu Strasburskiego stanęło w obronie instytucji tradycyjnego uniwersytetu. W swojej publikacji Haffner krytykował raport Talleyranda, uzasadniał potrzebę istnienia uniwersytetów (wzajemne oddziaływanie dyscyplin naukowych), omawiał ich strukturę naukową, opowiadał się za dotychczasowym układem dyscyplin i nauk. Ukazywał miejsce uczelni w strukturze całego szkolnictwa. Książka Haffnera porządkuje literaturę przedmiotu, ujawnia wyniki doświadczeń pra-

cy autora, wyprzedza późniejsze wypowiedzi w dyskusjach o strukturze wewnętrznej uniwersytetu, wnosi propozycje konkretnych rozwiązań.

W dziejach szkolnictwa zawodowego znaczące miejsce zajmuje kształcenie nauczycieli. W pierwszych latach okresu dwudziestolecia międzywojennego, seminaria nauczycielskie działały między innymi w Okręgu Szkolnym Lwowskim (oprac. Z. Ruta). Ich pracę określały odpowiednie rozporządzenia z 1918 r. i 1921 roku. Ustaliły one pięcioletni program nauczania w języku polskim, uwzględniły stosunki narodowościowe, określały charakter seminariów, cele kształcenia i metody nauczania. Kształceniem nauczycieli w tym Okręgu zajmowały się również prywatne seminaria, organizowane na tych samych zasadach, co państwowe. W rozprawie autor przedstawił charakterystykę kadry nauczającej w seminariach, zasady przyjmowania uczniów, ich stan liczebny, warunki lokalowe, wyposażenie pomieszczeń. Nowością programową stało się wprowadzenie wychowania fizycznego. W toku działalności seminaria podnosiły swój poziom doskonałość kształcenia nauczycieli szkół powszechnych.

W *Szkicach przeszłości...* spotykamy kilka rozpraw poświęconych postaciom nauczycieli i ich działalności w różnych okresach historycznych. Poczynając od Andrzeja Aidiusa – profesora filozofii w gimnazjum akademickim w Gdańsku w XVII w. (oprac. Z. Nowak), Józefa Kalasancjusza – twórcy szkół pijarskich (oprac. J. Taraszkiewicz), Michała Gliszczyńskiego – nauczyciela epoki paskiewiczowskiej (oprac. A. Massalski), poprzez Fryderyka Wilhelma Foerстера (oprac. T. Jałmużna, J. Jałmużna) aż po Celestyna Freineta (oprac. J. Żebrowski), zajmującego się osobowością nauczyciela i wychowawcy. Postać każdego z nich charakteryzują te same cechy osobowościowe: wykształcenie, umiłowanie zawodu, szeroki wachlarz zainteresowań, działalność społeczna, walory moralne, kultura osobista, nieustanna praca nad własnym rozwojem (twórczość naukowa i literacka). Każdy z wymienionych nauczycieli pozostaje jednak indywidualnością na miarę swoich czasów. I tak A. Aidius szczególnie wiele uwagi poświęcał prowadzeniu publicznych dysput uczniowskich i drukowaniu ich dysertacji. J. Kalasancjusz przyczynił się do rozwoju bezpłatnego szkolnictwa dla najuboższych dzieci. M. Gliszczyński jako prywatny gubernator pisał wiele artykułów o tematyce historycznej i filozoficznej, tłumaczył z łaciny i niemieckiego. F.W. Foerster był popularnym w latach dwudziestych naszego wieku twórcą ideału wychowawczego, opartego na wartościach chrześcijań-

skich. C. Freinet, wiejski nauczyciel z Prowansji, wypracował wiele prawd i stwierdzeń związanych z cechami osobowości nauczyciela, a wśród nich potrzebę posiadania świadomości zawodowej i nieustannego doskonalenia. Zalecał zwłaszcza potrzebę pozytywnego stosunku nauczyciela do ucznia, zachowania postawy wspierającej pobudzanie aktywności twórczej.

O badaniach nad przeszłością młodzieży uczącej się i studiującej piszą w *Szkicach przeszłości...* I. Szybiak, J. Szews i J. Rulka. I. Szybiak omówiła problematykę młodzieży studiującej w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Literwskiego w latach 1783–1793. Autorka podjęła próbę ujęcia liczbowego studiujących, ukazując w dwóch tabelach ich liczbę, czas trwania studiów, liczbę wysłuchanych wykładów oraz liczbę studentów Kolegium Fizycznego i Kolegium Moralnego. Natomiast J. Szews ukazał udział skautów i filomatów pomorskich z zaboru pruskiego w walkach o niepodległość Polski w latach 1918–1920 i okresie II wojny światowej. Wymienia nazwiska uczestników kolejnych akcji. Tajne organizacje skautingu i koła filomackie Towarzystwa Tomasza Zana zrzeszały młodzież gimnazjalną, wcielona w czasie I wojny światowej do

armii pruskiej (ponad 100 uczniów). Od 1918 r. wykazali oni szczególną aktywność, o czym świadczy ich udział w armii gen. Józefa Hallera, powstaniu wielkopolskim, współtworzą Straż Ludową, wstępują do Dywizji Pomorskiej W.P., uczestniczą w plebiscycie na Warmii i Mazurach, wojnie z Rosją w 1920 r. i w II wojnie światowej.

W omawianej publikacji wśród różnorodnej tematyki nie zabrakło wypowiedzi o ideale wychowawczym kształtowanym na przestrzeni dziejów (oprac. M. Pawlak, J. Helwig, H. Porożyński). Kilku autorów poświęciło również uwagę współczesnym zagadnieniom szkolno-wychowawczym, takim jak edukacja wczesnoszkolna (oprac. R. i J. Grochoćnińscy), wyższe szkoły nauczycielskie (oprac. D. Grzybowska, R. Grzybowski), praca rewalidacyjna z dzieckiem niepełnosprawnym (oprac. H. Borzyszkowska) czy pojęcie świadomości historycznej (oprac. J. Rulka).

Lektura *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych* ukazuje najnowszą tematykę zainteresowań historyków i pedagogów. Wiele z nich stanowi zapowiedź dalszych poszukiwań twórczych i szerszych opracowań.

Bożenna Michalik

